

Ana shu yo'l yoqalab boraversang, bir daraxtga duch kelasan. Yodingda tut, u oddiy daraxt emas. "O'zbek xalq ertaklari" dan Namozshomga yaqin havo aynidi.

Ko'k yuzini yag'ir, uvada bulutlar qoplab, kuchli shamol turdi. Dov-daraxtlar titrab-qaqshab, yo'lkalar mayda-chuyda shox-shabbalaru bargu xazonlarga to'ldi. Qaerdadir, yopilmay qolgan deraza darchasi bo'lsa kerak, oynaning qarsillab singani quloqqa chalindi. Bu ham yetmagandek, chiroq o'chib qoldi. Tevarak-atrofga allanechuk vahimali va rutubatli zulumat cho'kdi va ana shu sim-siyoh osmon bag'rini tilkalab chaqmoq chaqdi, yeru ko'kni larzaga solib, momaqaldiroq gumburladi. Qor aralash yomg'ir yog'a boshladi...

Tun yarmidan oshgan, subhi kozib pallasi edi chamasi, endi ko'zim uyquga ilingan ekan, xotinim uyg'otdi.

"Kimdir derazani taqillatayapti", - shivirladi vahimali tovushda.

O'rnimdan turib derazadan qaradim. Qorong'ulik qo'ynida hech narsa ko'rinmas, faqat yomg'ir tomchilarining shitir-shitirigina eshitilardi xolos. Xotinim tomonga qarab, "hech zog' yo'q" dedimu, shu payt qandaydir qo'llarning deraza tokchasini timdalab, oynani ustma-ust chertgani aniq-tiniq qulog'imga chalindi. Tok urgandek seskanib ketdim.

"A... a-na!" - yana shivirladi xotinim tili zo'rg'a aylanib.

Apil-tapil choxonimni yelkamga tashlab, qo'lchiroqni oldimda, ko'cha eshikni ochib tashqariga chiqdim.

Asfalt yo'l yuzasi katta-kichik ko'lmakchalarga to'lib toshgan, izg'irin yanada kuchaygandek edi. U yoq-bu yoqqa alangladim.

Ko'chada hech kim ko'rinmadi. Ko'nglim xotirjam bo'lib uyga kirayotgan ham edimki, deraza oynasining yana tiqillagani eshitildi. Qaradim. U shundoqqina eshigimizdan bir-ikki quloch narida o'sgan daraxt shoxlari edi.

Bizni va yon qo'shnimiz Musurmon tog'aning eshigini quchib olgudek tarvaqaylab ketgan daraxt shoxlari har shamol esganida devorlarni, deraza tokchasiyu kesakilarini paypaslar, haqiqatan ham xuddi kimdir oynani taqillayotganga o'xshab ketardi.

Xotinim xavotirlanib qaradi shekilli, deraza pardasining shitirlab surilgani eshitildi. Eshikni tambalab, uyga qaytib kirdim. "Hech kim yo'q, daraxt shamolda chayqalib, shoxlari derazaga tegayotgan ekan", deya xotinimni tinchlantirgan bo'ldim. U "qurib ketsin, o'takamni yorib yuborayozdi" deya yana o'rniga borib yotdi.

Men xotinimni tinchitdimu, lekin shu tobda negadir o'zimming halovatim yo'qola boshlaganini sezdim. Uyqum qochgan edi.

Sigaret tutatib tashqariga chiqdim. Zina yondoriga omonat o'tirib cheka boshladim. Negadir, xotinimni daraxtni "qurib ketsin" deya qarag'ani kulgimni qistatdi. Chunki, eshigimiz yonida o'sgan u daraxt sira "qurib ketadigan"ga o'xshamasdi.

Juda g'alati daraxt edi. Uning ko'chatini bir vaqtlar, bundan o'n-o'n besh yilcha muqaddam vokzal yaqinida bir notanish kimsadan bir shisha vinoga almashib olgandim. Uni uyga olib kelgan kunimni ham yaxshi eslayman.

Erta bahor... Bulutli oqshom edi... Vokzal maydonidagi qahvaxonaga sigaret olgani kirgandim. Sigaret olib chiqib kelayotganimda soch-soqoli jo'xori popugiga o'xshagan, afti-basharasi shishib, kulrang ko'zlaridan hech bir ma'no uqib bo'lmaydigan bir irkit kishi ro'paramdan chiqqan, chekishga sigaret so'ragan va gap orasida ko'chat sotmoqchi ekanligi, agar istasam, bir shisha vinoga almashishi mumkinligini aytgandi. Ko'chat jonivor esa, yirtiq gazeta bo'lagiga nari-beri o'ralgan ko'yi qahvaxona zinasi yonida tashlandiq, cho'ltoq supurgidek bo'lib yotardi.

Turgan gap, men uning qanaqa daraxt ko'chatini ekanligini surishtirgan, notanish kishi esa so'yloq tishlarini ko'rsatib tirjayib qo'ygan va "Yaxshi daraxt, juda chiroyli o'sadi" degandi. Va men o'sha oqshom uni uyga olib kelgandim va ertasigayoq eshigimizni ro'parasidagi ariq bo'yiga ekib qo'ygandim. Ochig'ini aytsam, uning qanaqa daraxt ekanligiga ham unchalik qiziqmagan, ko'chatga yoxud uning egasiga rahmim kelganidanmi, shunchaki yerga qadab qo'ygandim, xolos. Shu bois, xuddi notanish kimsa aytgandek bo'lib unib chikqanida ham unchalik ajablanmadim.

Ko'chat kutilmaganda tez ildiz otib, o'sib ketdi. O'sha ko'klamdayoq, tirnoqdek-tirnoqdek, xuddi charmdan qirqib olingandek, qattiq-qattiq yaproqlar chiqardi, keyin na gulga, na mevaga o'xshagan, qon tomchilarini yoxud mayda-mayda qizil yulduzchalarni eslatguvchi kurtaklar tugdi va eng qizigi, o'sha yerining o'zida ignadek-ignadek o'tkir va ingachka tikanlar ham paydo bo'ldi.

Eng ajablanarli yeri shundaki, unga na issiq, na sovuq ta'sir qilardi. Juda chidamli, ayni choqda allanechuk g'ayritabiiy daraxt edi u. Uning uchun na yoz saratoniyu qish qahratonini, na kuz xazonrezgiligi yu bahor tarovatining mutlaqo ahamiyati yo'kdek tuyular, go'yo manguikka qo'yilgan haykal yanglig' savlat to'kib turaverardi. Yanayam kizig'i, uning ustida to'lib-toshib sayrash u yokda tursin, shox-butloqlariga bironta qush qo'nganini yo uya qurganini eslayolmasdim. Shuning uchun bo'lsa kerak, yon qo'shnimiz Musurmon tog'a uni so'kkani-so'kkan, meni koyigani-koyigan edi.

"Qayoqdan topib keldingiz, bu kasofatni? - derdi u norozi ohangda. - Na meva qilsa, na soya tashlasa! Na bundoq qarab odamni bahri-dili ochilsa!.. Juda bexosiyat daraxt ko'rinadi, kesib tashlab qo'yaqolaylik, zora o'tinga yarasa!..."

Men esa kulib qo'yaqolardim. "Ha endi, bir daraxt, Xudo yaratgan tabiatning bir ne'mati-da!" - derdim.

Musurmon tog'ani bo'lsa, battar jig'ibiyroni chiqardi.

"Yo'q, bu Xudo qarag'agan daraxt! - derdi u fig'oni oshib. - Qaysi kuni masjiddan shomni o'qib qaytayotsam, uzoqdan xuddi barzangi odamga o'xshab ko'rinib ketdi. Xuddi boshiga shapka kiyib, sekin ... siznikiga yo biznikiga kirib borayotgan kissavurga o'xshaydimi-ey!..."

"Unaqa demang, Musurmon aka, - derdim qo'shnimni hovridan tushirishga urinib. - Daraxtning yaxshi-yomoni bo'lmaydi. Faqat yo manzarali, yo mevali bo'ladi xolos..."

Ko'shnim ham o'ziga yetganча qaysar odam edi.

"To'g'ri, mulla yigit! - to'ng'illarda u qovog'ini uyub. - Lekin, buningizni na mevasi bor, na manzarasi!..."

Xullas, men u yokda o'z ishlarim-yumushlarim bilan andarmon, Musurmon tog'a bo'lsa bu yoqda xunobi chiqib yuraverdik. Daraxt esa o'saverdi va ko'p o'tmay o'zining chigal va sertikan shoxlari bilan Musurmon tog'aning ham, bizning ham eshiklarimiz, derazalarimiz tepasini qoplab oldi.

Aslini olganda, Musurmon tog'a yomon odam emasdi. O'lgudek kamtar va kamsuqum bu odam bilan ko'p yillik yon qo'shni bo'lsakda, kunda-kunora uchrashib tursak-da, uning nihoyatda murakkab hayotini, naq ajalning ogzidan omon chiqqani haqida hech nima bilmasdim va buni eshitganimda ochig'i juda hayratga tushgandim.

Esimda bor, Musurmon tog'aning katta kuyovi bilan bir davrada o'tirganimizda u shirakayflik bilan qaynotasining "tarjimai holi"ni uch-to'rt og'iz so'z bilan "chizib" qo'yaqolgan edi.

Ma'lum bo'lishicha, Musurmon tog'aning bobosi o'ris askarlari shahar ahli uyquda yotgan paytda Toshkentga bostirib kirgan yili asir olingan va otib tashlangan, keyinchalik xuddi shu narsa Musurmon tog'aning otasiga ham "tamg'a" qilib bosilgan va u ham o'ttiz yettinchi yili qamalib, bedarak ketgan ekan. Ana o'sha voqea-hodisalarning davomi yoxud natijasi o'laroq, Musurmon tog'a ham urushdan keyin bir necha yil o'tgach qamalib, yigitlik davrini Rusiya o'rmonlarida o'tkazgan ekan...

Kim bilsin, balki bu gaplarni uning kuyovidan eshitmaganimda, Musurmon tog'a qismatidan butkul bexabar qolarmidim deya o'ylab qolaman. Chunki, u kishining o'ziga qolsa, bular haqida ikki dunyoda ham og'iz ochmagan bo'lurdi...

Endilikda bo'lsa, umr bo'yi ro'shnolik ko'rmagan ana shu keksa tarix muallimi (taqdirning "achchiq hazili"ni qarang!) uchta qizini allaqachon uzatgan va hayotdek hovlida kasalmand xotini bilan tavfiqona hayot kechirib yurardi.

Faqat bir narsani sira tushunolmasdim. Musurmon tog'a qanchalar ko'ngilchan va mehribon odam bo'lmasin, ikkovimizning uyimiz ro'parasida o'sgan, oti ham, zoti ham notayin, ana o'sha bechoravash daraxtni yoqtirmas, unga sira tobi-toqati yo'q edi.

... Axiyri bo'lmadi. Qaysi bir yili ikkovimiz uni arralab tashladik. Uylarimizning oldi ochilib, kun tushadigan bo'lib qoldi. Lekin, Musurmon tog'aning bu quvonchi uzoqqa bormadi. Bir yil o'tar-o'tmas yana ko'karib chiqdi. Yana kesdik. Ildizlarini kavlab, chopib tashladik. Lekin uning ilondek cho'zilib, bir-biriga chirmashib ketgan qop-kora ildizlari juda chuqur tomir olib ketgan ekan. O'sha-o'sha hafsalamiz sovib, o'z holiga tashlab qo'ygandik. Yaqinda, Musurmon tog'a yana hasratini boshladi.

"Bu daraxtingiz yaxshilik keltirmaydi", - dedi u bir kuni gapdan-gap chiqib. - Agar sezgan bo'lsangiz, yon-verida bironta daraxt unmas ekan..."

Ana shu gapdan keyin o'ylanibroq qoldim. Chindan ham, shu g'alati daraxt o'saboshlagandan beri, darvozamiz yonida na olcha, na olma, na boshqa daraxt ko'karibdi...

"Nega bunaqa?" desam, Musurmon tog'a "Ildizlarini ochganimizda ko'rdingiz-ku, to'rt tomonga o'rmlab yotibdi. Boshqa daraxtlarning rizqini qiyib, gullab-yashnab o'saveradi-da!" deya ma'yusgina kulimsiradi va qo'shib qo'ydi.

- Xuddi, Sho'ro hukumatiga o'xshab! ..."

Men o'sha topda, "Xo'p, Sho'ro hukumatidan to'ygan ekansiz-da!" deb yuboray dedimu, tilimni tishlab qoldim. Bu jabrdiyda mo'ysafidning yarasini yangilagam kelmadi.

... Xudi o'sha kunlarning birida uyimizga tanish tabiatshunos og'aynim kelib qoldiyu u ham bu daraxtni aniqlay olmadi.

Faqat, "Yo'q, bu - bizning iqlimda o'sadigan daraxt emas. Gaplaringta qaraganda, u boshqa daraxtlarning quvvatini so'rib olib, istagan joyga moslashib ketaverarkan. Shunaqa tur daraxtlar bor deb eshitgandimu, sira ko'rmagandim" dedi.

"Oti nima?" desam, yelkasini qisib qo'yidida kulib, "Buni daraxt desang, asakang ketadi. Shuning uchun "Txarad" deb atagan ma'qul" deb hazillashdi. Ma'lum bo'lishicha, "Txarad" degani "Daraxt" so'zining teskari o'qilishi ekan. Kulishdik.

Maktabda o'qib yurgan kezarimiz biz bolalar ham shunaqa, teskari "gaplashish"ni odat qilib olgandik. Masalan, men, "Yalaq" desam, og'aynim "Ro'z!" deb javob berardi. Bu, bizning "Qalay?", "Zo'r" deya hol-ahvol so'rashishimiz edi.

Shu-shu, bolalarcha sho'xlik bilan aytilgan bu so'z o'yini yoqib qoldiyu, o'zimcha unga "Txarad" deb nom qo'yib oldim...

"Txarad" bir qaraganda, hech ziyon-zahmati yo'q, beozor, ba'zan anchayin ojiz va notavon daraxtga ham o'xshab ko'rinaradi. Lekin boshqa, biz bilgan, o'nlab-yuzlab daraxtlar orasida bari bir "oq qarg'a"dek bo'lib ajralib turar, o'zining sertikan shoxu butoqlarini qanot yanglig' yozgancha bo'yiga ham, eniga ham o'sib borardi. Ko'pda hech kim unga e'tibor ham bermasdi. Nima ko'p, biz bilgan-bilmagan, tanish-notanish dov-daraxtlar ko'p. Kim ham ularning yoniga kelib, sinchiklab qarab o'tirardi, deysiz?!...

Lekin, Musurmon toga bundan mustasno edi. U "Txarad"ni yoqtirmasdi va buni yashirib ham o'tirmasdi.

Bir kuni ishdan qaytayotsam, qo'shnim jig'i-biyroni chiqib, daraxtning atrofida aylanib yuribdi.

"Nima gap, Musurmon tog'a?" - desam, "E-e!" deya behafsala qo'l silkidi. "Hech shu daraxt bilan chiqisholmadingiz, til topisholmadingiz-da!" deb hazillashgandim, jahli chiqib ketdi.

- Bu padari la'nat, o'zimizning shaftolimi, o'rikmi bo'lsayam koshkiydi, - dedi u bo'g'ilib. - Na otining, na zotining tayini yo'q! Hali peshinda qarasam, ishkoning tagidagi siymon yo'lka darz ketib yorilib yotibdi. Nimaykan desam, ana shu badbaxtning bosh barmoqdek ildizi hovlimizning o'rtasidan turtib, teshib chiqibdi...

- Be, shunga shunchalikmi? - dedim Musurmon tog'ani tinchlantirib, - va yana hazilga yo'ydim. - Ildizi ko'chadan o'tib, uyingizni tagidan hovlingizgacha chiqqan bo'lsa, zo'r ekan-da?!

- E, qo'yib bersangiz ertaga tomga ham ildiz otadi, - dedi Musurmon tog'a astoydil ranjib. - Xapa bo'lmangu, buningiz daraxt emas, naq balo-qazoning o'zi! Jami boshqa daraxtlarning qonini so'radi... O'zini shu yerlarning xo'jayini deb his qiladimi-cy! Duch kelgan tomonga tomir otadi-ya! Tag'in, g'o'dayib turishini aytmayisizmi?

- Mayli, bir yo'lini qilib yo'qotarmiz, - dedim nima deyshini bilmay.

- Be, yo'qotib bo'psiz endi uni, mulla - siniq kulimsiradi Musurmon tog'a, - Agar tagidan portlatib yo ildiziga benzin qo'yib yoqib yuborilmasa... bilmadim, yo'qotish qiyinov!.

Musurmon tog'aning bir burda yuziga qalqib chiqqan noumidlik sharpasini sezib ajablandim. "Nahotki, hafsalasi pir bo'lgan bo'lsa?" - degan xayollarga ham bordim.

Musurmon tog'a ko'nglimdan kechgan o'yni sezdi shekilli, sekin qo'shib qo'ydi: "O'zi eshitmasinu... lekin, bu badbaxt daraxt hammamizdan ko'proq yashaydiganga o'xshaydi..."

Uning bu gaplaridan ham hayron bo'ldim, ham kulgim qistadi.

- Eshitadi, eshitadi, - dedi Musurmon tog'a. - Hamma daraxtlar eshitadi. Ular ham tirik jondek bir narsa-da, mulla. O'sadi, gullaydi, meva qiladi, qariydi, quriydi, o'ladi... Lekin, bu bedavoning joni juda qattiq ekan...

Shu bilan suhbatimiz tugadi. Oradan kunlar, haftalar, oylar o'tdi. Tabiiyki, Musurmon tog'a ham, men ham "Txarad" haqidagi o'sha kungi gap-so'zlarimizni unutib yuborgandik. Mana endi bo'lsa, bugun, yarim kechada, aynan ana shu daraxt derazamizni timdalab, chertib, hammaning uyqusini buzib turibdi.

Beixtiyor o'rnimdan qo'zg'alib, yana ko'cha tarafga yurdim. Ko'cha-ko'yni qor bosgan, sovuq izg'irin hamon zabtiga olar, daraxtlarning novdalaridan tortqilab, so'ngti za'faron yaproqlarini yulqib, chirpirak qilib uchirar, faqat qorong'ulik qo'ynida tosh haykatdek qotib turgan "Txarad"ning mayda-mayda barglarigina qilt etmayotganga o'xshar, go'yo darg'azab shamol ham bu bedavo daraxtni, uning sertikan shoxlarini chetlab o'tayotgandek edi...

Daraxt tagiga keldimu, birdan uning ham notinch ekanligini ichki bir tuyg'u bilan his qildim, "Txarad" ham allanechuk besar-bezovta edi. Uning ayqash-uyqash shoxlari ham alamli shivirlar, go'yo tanasi qaqshab og'riyotgandek qisirlar, qoqsuyak qo'llarga o'xshash novdalarini cho'zib devorlarni paypaslar, timdalar, go'yo iltijo qilayotganga, unsiz faryod chekayotganga o'xshab ketardi. Shundagina, "Txarad"ning ham qarib qolganini sezdim. Endi u ham boshqa daraxtlar kabi shamolning xurujiyu hujumlaridan qo'rqqandek shox-butoqlarini ko'kka cho'zib yolborar, o'zining taqdiri shamol deb atalmish ko'zga ko'rinmas kuchning shafqatsiz qo'llarida ekanligini sezgandek, dag'-dag' titrab turardi...

Shu tobda, negadir unga rahmim ham kelib ketdi. Ammo, ayni shu lahzalarda o'zim ham ojiz va nochor edim. Faqat, "Txarad"ning unsiz faryodiga quloq tutish, so'zsiz hamdard bo'lishdan bo'lak narsa qo'lmdan kelmasdi...

This is not registered version of TotalDocConverter

* * *

Ertalab g'aflat bosib uxlab qolibman. Shosha-pisha ishga otlandim. Endi xonamga kirib borgandim hamki, telefonga chaqirishayotganini aytishdi. Hayron bo'lib go'shakni qo'linga oldim. Xotinim ekan. "Tez keling!" - dedi u yig'lamsiragan tovushda. - Qo'shnimiz Musurmon tog'a qazo qilibdilar..."

Parishon ahvolda uyga qaytdim. Sira ishongim kelmasdi. Kecha ertalab ko'rishgan, odatdagidek, hazil-huzul qilib, birpas gurunglashgandik. Bugun bo'lsa, endi bu gap!.. Bilib bo'lmas ekan-da, odamni. Yo kechagi ob-havo ta'sir qildimikan? Kim bilsin, balki tundagi rutubatni yuragi ko'tarmagandir, degan xayolda ko'chamizga kirib keldim. Ammo, hammasi o'ylaganimdan ko'ra boshqacharoq bo'lib chiqdi.

Musurmon tog'a bilan bizning eshigimiz ro'parasidagi daraxt - "Txarad"ning chirib ketayozgan tanasi ag'darilib yotar, uch-to'rtta yosh-yalanglar esa arra va boltalar bilan uning shox-butoqlarini butashmoqda edi. Hech vaqoga tushunolmay qoldim.

Ma'lum bo'lishicha, machitda bomdodni o'qib qaytgan Musurmon tog'a ostonadagi qorni kurayotgan ekan, tuyqusdan daraxtning katta bir shoxi sinib ustiga tushibdi. Musurmon tog'a boyaqish hali o'zini o'nqlab olmasdan turib, daraxtning o'zi ham g'irchillab ustiga yiqilibdi...

Kimdir "umurtqa pog'onasini ezvoribdi" desa, kimdir "boshini majaqlab tashlabdi" derdi. Boshqa birov esa "u ham emas, bu ham emas, baxtsiz tasodif" deganga o'xshash gap qildi.

Nimayam deysiz, odam bolasining taqdiri azaldan qochib qutulolmasligi-ku, tayin gap. Lekin Musurmon tog'aning kutilmagan o'limi qismatmikan, yozuqmikan yoki shunchaki baxtsiz hodisamikan? ... Har nima bo'lgandayam men bu ko'ngilsiz hodisa uchun o'zimni ham aybdordek his qildimu, o'zimni qaerga qo'yishni bilmay, gangib-kalovlanib qoldim.

Qo'ni-qo'shnilar Musurmon tog'aning eshigi yoniga, yo'l yoqasiga uzun harraklar o'rnata boshlashdi. Qandaydir chapdast yigitlar yuk mashinasida tobut keltirib yo'l chetiga qo'yishdi. Ichkarida xotin-xalajning yig'i-sig'isi quloqqa chalinib qolardi. Birin-ketin ola-quroq izdihom janozaga yig'ila boshladi...

Uch-to'rt yigit "hoy-hoy"lashib shox-butoqlari chopilib, qo'li-oyog'i kesilgan odamga o'xshab qolgan "Txarad"ni ko'tarib, yo'l chekkasidagi butalar orasiga olishayotganini ko'rib, men ham ularga yordamlashgani oshiqdim.

Va shu payt ... uni yerga tashlayotganimizda, ariq chetida bo'y cho'zib turgan, qizg'ish novdalarini ignadek-ignadek tikanlar qoplagan pastakkina butaga ko'zim tushdi-yu, qotib qoldim.

Yo'lning berigi tomonini yorib chiqqan bu nihol ham - "Txarad" edi...